

Ratko Hribar

[Povijest]

Stanovništvo hrvatskih kućnih zadruga u 19. stoljeću

Uvod

Ovaj se rad bavi procjenom prosječnog broja stanovnika u zadrugama na području hrvatskih zemalja u 19. stoljeću. U tu svrhu uspoređuju se neki statistički podaci općeg tipa, kao i podaci dobiveni iz drugih izvora, kako bi se između ostaloga vidjelo u kojoj mjeri te dvije vrste podataka odgovaraju jedne drugima, tj. u kojoj su mjeri procjene broja članova zadruga temeljene na obavijestima očevidaca/istraživača potkrepljene podacima dobivenim statističkom metodom. Pravi fokus ovoga rada ipak je na procjeni broja stanovništva kao takvoj, tj. cilj je vidjeti koliko su hrvatske zadruge obično imale članova te kakvi su mogli biti minimumi i maksimumi u broju članova. Treba naravno imati na umu da je teško s velikom sigurnošću donositi bilo kakve brojke, jer se u nekim slučajevima radi samo o procjenama stanovništva, a ne o rezultatima dobivenim popisivanjem, a ako se i govori o službenim statističkim podacima uvijek se treba zadržati oprez s obzirom na način i vrijeme provedbe popisa jer je i jedno i drugo moglo dovesti do donošenja upitnih ili nepotpunih podataka. Postoji osim toga i pitanje potajno podijeljenih zadruga, za koje se po službenim statistikama može činiti da imaju veliki broj zadrugara, no zapravo više ne funkcioniraju kao jedinstvena zadruge, nego kao više njih ili čak kao zasebna domaćinstva. Što se tiče literature, ona je s jedne strane relativno brojna ako se radi o specifičnim studijama nekih zadruga (iako većinom onih iz 20. stoljeća) ili o zadrugama na nekom određenom geografskom području, no nešto je siromašnija kada se radi o postojanju kvalitetnijih sinteza koje bi dale preglednu sliku (posebno onu demografsku) o zadrugama na području današnje Hrvatske.

Definicija zadruge

Kućna je zadruga „oblik socijalne organizacije u tradicionalnom selu sastavljen od bračnih parova (u pravilu bližih rođaka) koji su stanovali na jednome kućištu, skupno obavljali sve poslove pod vodstvom starješine i činili jedinstvenu gospodarsku cjelinu“.¹ Karakteristike zadruge između ostaloga su patrijarhalni ustroj, koji se očituje u autoritetu starješine i muških članova zadruge, jednako kao autoritet koji počiva na starosnom kriteriju. Kada se razmišlja o zadrugama obično se smatra da je zadruga jedna velika zajednica koja je povezana krvnim srodstvom, no dok je dio koji se odnosi na krvno srodstvo uglavnom točan (iako su katkad u zadrugu primane osobe „određene od vlastelina ili krajiške uprave“²), dio koji se odnosi na brojnost članova zadruge može biti zavaravajući. Kao što će biti pokazano kasnije u tekstu, premda su postojale zadruge od četrdeset ili više članova, postojale su i one sa samo desetak ili manje članova.

U gospodarskom smislu za zadrugu je ključno postojanje zajedničke imovine te podjela rada koja je osiguravala kvalitetno obrađivanje te imovine. U društvenom smislu, zadruga je jedna homogena zajednica, i u tom kontekstu najvažnije je zajedništvo koje onda treba imati prevagu nad individualnim interesima. S druge strane, postojanje osebca ili prćije (osobnog vlasništva) tj. zadržavanje ženinog miraza izvan okvira zadružnog vlasništva, jednako kao i pojava ženskog poduzetništva koje se očitovalo u prodavanju viškova hrane ili obradi tkanina za novac, što je npr. bila raširena praksa u Slavoniji u 19. stoljeću, dovodilo je do sve jače individualizacije.³ U tom smislu, kao glavni poticaj nestajanja zadruga može se uzeti ukinuće kmetstva 1848. godine, jer je ono otvorilo mogućnost da seljaci, sada vlasnici zemljišta, počnu sudjelovati u robno-novčanom gospodarstvu, što je posljedično otvaralo veće mogućnosti i za žensko poduzetništvo. Osim toga, seljaci su zbog pitanja otplate svojih zemljišta i plaćanja poreza državi zapravo i bili primorani na novčanu razmjenu.⁴ Tako je sve jače razvijanje robno-novčane razmjene dovelo do toga da su seljaci počeli naglašavati svoj individualizam i prelaziti s koncepta društvenog vlasništva na osobno vlasništvo. U tim okolnostima onda dolazi do sve češćeg dijeljenja zadruga i posljedično do sve znatnijeg usitnjavanja posjeda, a sve u svrhu ostvarivanja višeg životnog standarda, koji se tada počinje sve više inspirirati onim gradskim. Tako dolazi do toga da bivši zadružni posjedi sada počinju prelaziti u ruke manjih društvenih jedinica – obitelji.⁵ Ipak, treba napomenuti da pojava osobnog vlasništva nije uvijek bila prihvaćena, tako da je ona, posebice u dinarskoj zoni, ali i u drugim krajevima (Bilogora, Slavonija) bila često zakonom zabranjena upravo iz straha da će dovesti do postupnog urušavanja zadruga.⁶

Stanovništvo zadruga

Kao uvod u brojčano stanje u zadrugama u 19. stoljeću može se započeti s jednim podatkom s kraja 18. stoljeća, a koji se odnosi na stanje u Slavoniji 1785. godine, te je stoga vjerojatno ilustrativan i za početak 19. stoljeća. Prema tome popisu tadašnja je Slavonija imala 265.641 stanovnika, a prema procjenama prosječna je veličina obitelji bila oko sedam do osam članova. Ono što je ovdje zanimljivo jest činjenica da su u tu definiciju obitelji bili uključeni i „oženjena braća i njihovi sinovi“, iz čega se može izvući zaključak da je zadružni život svakako postojao, iako se ne može znati o kolikom

se broju zadruga radilo niti koliki je bio prosječan broj članova jedne zadruge.⁷ Ipak, kada bismo uzeli taj podatak o prosječno sedam do osam članova obitelji i usporedili ga sa stanjem u popisima iz sredine 19. stoljeća, povećanje u tom kasnijem razdoblju bilo bi posve neznatno, tako da bi se podaci o prosječnom broju članova zadruge iz tog kasnijeg razdoblja vjerojatno mogli preslikati i na početak 19. stoljeća.

Prvi precizniji podatak o veličini zadruga donosi nam austrijski statističar J. A. Demian koji kaže da su krajiške zadruge oko 1810. godine imale od 50 do 60 članova.⁸ Nešto kasnije, 1817. godine, C.B. Hietzinger objavljuje statistiku Vojne krajine po kojoj veličina obitelji u Slavonskoj krajini, Banskoj krajini i Varaždinskoj krajini varira između 7 i 10 članova, „no spominje i zadruge od 20 do 40 članova, a i do 80.“⁹ S obzirom na te podatke vjerojatno je Demianova procjena od 50 do 60 zadrugara kao gornji limit bila relativno točna, jer su zadruge od 80 članova izgleda bile dosta rijetke. Kada se radi o Slavoniji, neke podatke iz toga razdoblja donosi János Csaplovics, koji piše da je tamo prosjek bio od 20 do 50 zadrugara, a postojale su i zadruge od 100 članova, makar on ništa ne govori o njihovoj učestalosti.¹⁰ Treba ipak napomenuti da makar se ponegdje navodi postojanje funkcionalnih zadruga od 100 pa i daleko više članova, dokazi za njih ne postoje, no ne bi bilo neobično da se tu radi o zadrugama koje su zapravo već bile potajno podijeljene, a da to još nije ušlo u službene spise. Primjer za to je zadruha Prpić iz okolice Senja koja se krajem 19. stoljeća žalila na preveliki porez državi te kaže da njihova zadruha nije onoliko velika koliko piše u državnoj evidenciji, nego je tih 180 zadrugara već tajno podijelilo zadrugu na 19 dijelova.¹¹

Sredinom 19. stoljeća, ili preciznije, 1848. godine, u Hrvatskoj je postojalo 555 feudalnih posjeda i 22.710 kmetskih selišta s oko 60 tisuća domaćinstava.¹² Treba napomenuti da tu u literaturi dolazi do određene nejasnoće jer Vladimir Stipetić taj podatak od 60 tisuća domaćinstava temelji na broju koji navodi Štefanija Popović (1993. godine), gdje ona govori o 58.442 domaćinstava, ali na 605 feudalnih posjeda, tako da ostaje nejasno kako je došlo do te razlike u broju feudalnih posjeda. Stipetić dalje navodi da je prema Popović u domaćinstvima bilo prosječno oko 10 članova, što ukazuje na postojanje zadruga, no budući da se tu radi o općem prosjeku, ostaje nejasno kakav je bio brojčani odnos između nuklearnih obitelji i onih zadrughinih.¹³ S druge strane, po procjeni koja se odnosi na 1851. godinu, Hrvatska i Slavonija su tada imale oko 103.000 kuća sa 874.000 stanovnika, što je prosječno bilo osam do devet stanovnika po kući.¹⁴ Budući da su se zapisivale zasebne porodice u svakoj kući, prosječno na jednu kuću dolaze po dvije porodice. Kada se radi o tom podatku o dvije porodice, on se može tumačiti na više načina, a zapravo nam ne govori mnogo o stanju zadrughinog života. Pitanje je koliko je široko bio definiran termin „porodice“ za potrebe tog popisa, što ostaje nejasno iz podataka koje je u svojoj knjizi prenio O. Utješenović. Jedna je porodica tako mogla biti jedna nuklearna obitelj, dok bi primjerice stari roditelji (djed i baka) već mogli biti smatrani zasebnom porodicom, što onda nije nužno moralo upućivati na zadrughan život. No ako bi te dvije porodice bile dvojica braće sa njihovim ženama i djecom, tu bi se već moglo raditi o zadrughom životu. S druge strane, čak je i podatak o dvjema porodicama u jednoj kući samo prosjek, tako da su morale postojati i kuće sa samo jednom porodicom, kao i one sa više od dvije, a o učestalosti takvih pojava Utješenović ne govori. Nadalje, u Vojnoj krajini je bilo 110.541 kuća sa 958.877 stanovnika i s prosjekom od devet stanovnika po kući, premda

su se na popisu sve osobe u kući smatrale članovima iste porodice, što onda pokazuje razliku u načinu popisivanja. Slično tome postoji i procjena za Dalmaciju, u kojoj su brojevi bili najniži, a radilo se o oko 71.000 kuća sa 410.000 stanovnika, gdje je prosječan broj članova kućanstva bio šest osoba.¹⁵ Takvi nam opći podaci ne govore mnogo o zadrugama, ali bar pokazuju da su Hrvatska, Slavonija i Vojna krajina tada imale nešto viši prosječan broj stanovnika po kućanstvu, što pokazuje možebitno veću učestalost zadruga u tim krajevima u odnosu prema Dalmaciji, a možda i na veći broj članova u samim zadrugama.

Zanimljivija je statistika koja se odnosi na neka specifična područja poput Varaždinske županije gdje, gledano po okruzima, postoji od 1.305 do 3.500 kuća, te od 8.400 stanovnika u najmanje napučenim okruzima do 25.000 u najnapučenijim okruzima. Prosječan broj stanovnika po kućama obično varira između pet i deset, no u trinaest okruga ima prosječno po osam stanovnika.¹⁶ Treba se reći da ti podaci obuhvaćaju i stanovništvo gradova u toj županiji, jednako kao i služinčad, tako da ne govore mnogo o zadrugama, ali ipak postoje i neki podaci po kojima se može vidjeti da su i u Varaždinskoj županiji tada postojale zadruge. Naime, prema istoj statistici u 26 kuća živjelo je više od dvadeset osoba, a od toga je u tri kuće živjelo od 36 do 40 osoba, te u dvije kuće njih od 31 do 35. Osim toga, u 125 kuća je bilo od 11 do 15 stanovnika, a u 33 kuće od 16 do 20 ljudi.¹⁷ Iz tih podataka se može zaključiti da je zadruka bilo, no nisu nužno imale izrazito velik broj stanovnika, jer se čini da je gornja granica bila 40 članova po zadruzi, dok bi se za donju moglo uzeti nekih 10 do 12 članova. Kao primjer manje zadruge s desetak članova bila bi ona koja obuhvaća gospodara sa ženom i djecom, stare roditelje, očeva brata i njegovu suprugu, te brata gospodara sa suprugom i brata koji je odsutan zbog rada drugdje.¹⁸ Ovaj zadnji primjer također pokazuje i to da se radilo o vremenu kada je odlazak na rad u gradove ili na neka druga mjesta već bio uobičajen. To je posebice vrijedilo za Varaždinsko područje gdje su posjedi često bili previše maleni da bi mogli prehranjivati velike zadruge.¹⁹ S druge strane, Utješenović također navodi da primjerice u Međimurju nije bilo pravog zadružnog života, ali da su zato u Zagrebačkoj županiji zadruge postojale i imale su u prosjeku oko 12 stanovnika po kući, dok su u Posavini i Slavoniji zadruge bile najveće.²⁰

Kao izvor za nešto kasnije razdoblje možemo se osvrnuti i na podatke iz *Zbornika sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slavena* Baltazara Bogišića, koji je izašao 1874. godine. Prema njegovim su izvorima u Lici, novogradiškom i brodskom kraju zadruge imale između 10 i 25 članova, kod Vrbovca i nešto preko 40, a samo su u stubičkom kotaru imale, ali rijetko, preko 50 članova.²¹ Tu se ipak treba napomenuti da i Bogišićev izvjestitelj smatra da je za Stubicu prava srednja vrijednost bila negdje od 25 do 30 zadrugara.²²

Šesnaest godina kasnije, 1890. godine, imamo i novu statistiku koja nam donosi podatke o stanju u Hrvatskoj i Slavoniji, gdje se navodi da su one tada zajedno imale 61.581 zadruka s ukupno 430.182 članova, što bi dalo prosjek od sedam članova po zadruzi. Gledano po županijama, u Slavoniji je te iste godine stanje bilo sljedeće: u Srijemskoj županiji je 31% stanovništva živjelo u zadrugama, u Virovitičkoj 20%, a u Požeškoj županiji čak 48%. Istovremeno, brojke za Vojnu krajinu pokazuju oko 40% stanovništva koje živi u zadrugama.²³ Također, kada se radi o Slavoniji, neki se podaci mogu iščitati i iz rada etnografa Marijana Markovca koji je, inspiriran *Osnovom za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* Antuna Radića, 1940. godine objavio kraću

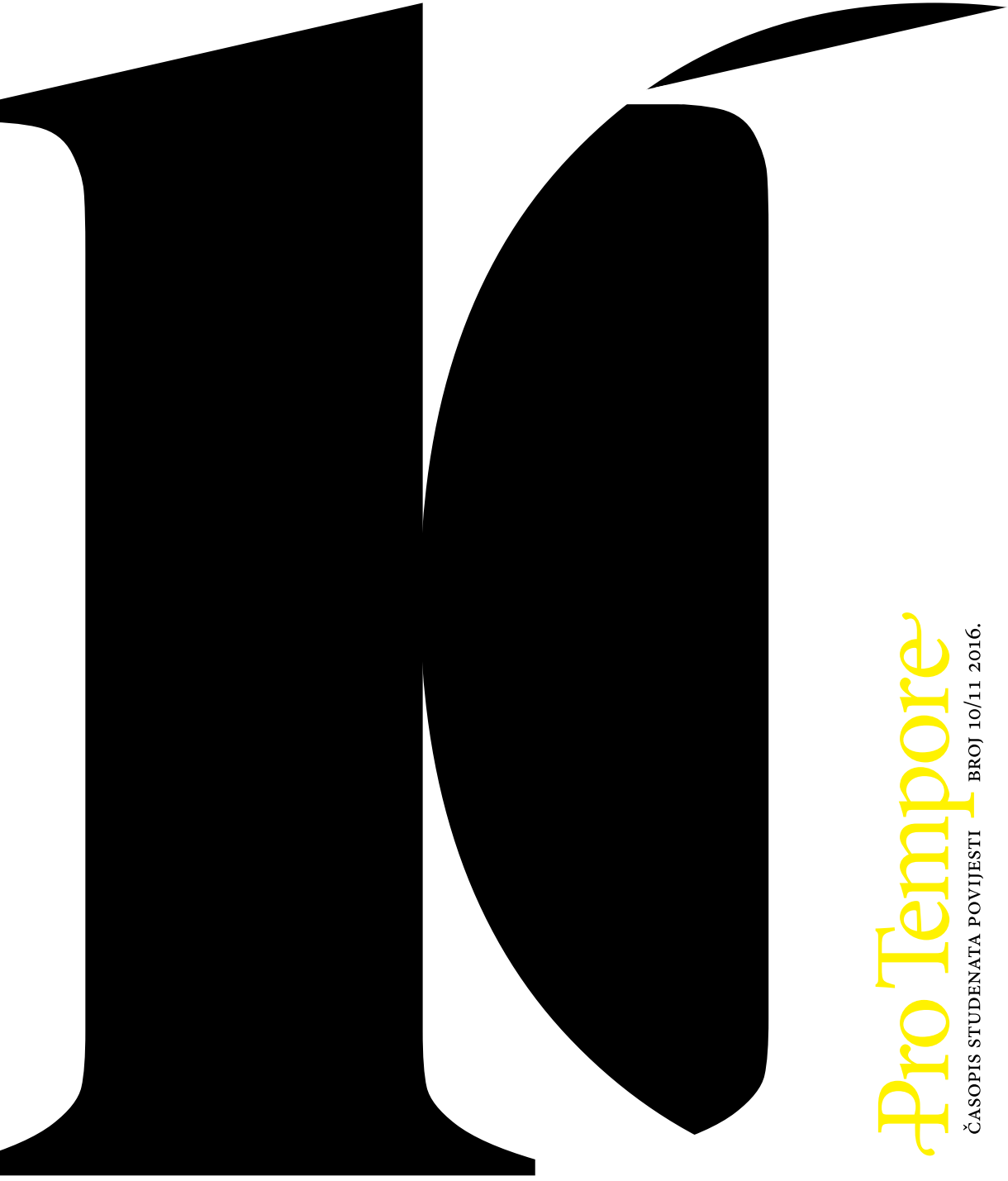
knjižicu o seoskom životu u slavonskoj Posavini. Unutra se nalaze neki podaci koji se odnose na 18. i 19. stoljeće, kao i na 20. stoljeće, premda nisu prikupljeni statističkom metodom, već etnografskom, što znači da se autor vjerojatno morao većim djelom oslanjati na ono što je čuo od kazivača. Prema tim se podacima navodi da je 1880-ih godina počelo dolaziti do dijeljenja zadruga, no da one i dalje postoje u razdoblju između dva rata, premda su tada bile sve rjeđe i broičano slabije napućene. Prema Markovcu, dok se ranije znalo događati da zadruga na tom području imaju i po 60 članova, oko 1940. godine u slavonskoj Posavini toga više nije bilo. On ipak navodi jedan primjer s kraja 19. stoljeća koji je možda indikativan za opće stanje brojnosti stanovnika u zadrugama iz toga vremena; radilo se o zadrugi Mijatovi koja je 1886. godine brojala 30 članova, od čega je bilo osam oženjenih parova, tri udovca, dvije udovice te devetero djece.²⁴ Ako bi se taj Markovčev podatak usporedio s onime što je J. Csaplovics naveo za Slavoniju početkom 19. stoljeća kada je prosjek bio između 20 i 50 zadrugara, to se još ugrubo i poklapa, no kada se uzme u obzir onaj statistički prosjek od sedam zadrugara za Hrvatsku i Slavoniju iz 1890. godine, to pokazuje da zadruga Mijatovi možda više nije ni predstavljala prosjek, nego iznimku. U svakom slučaju postaje jasno da je krajem 19. stoljeća opći broj članova zadruga već svakako bio u vidljivom padu.

Zaključak

Iako je kod pisanja ovoga rada upotrijebljena relativno skromna količina literature, to je ipak bilo dovoljno da se ukaže na neke pokazatelje vezane uz pitanje brojnosti članova kućnih zadruga u 19. stoljeću. Ipak se najprije treba ponovno podsjetiti da kada govorimo o zadrugama, prvenstveno govorimo o jednom specifičnom društvenom i ekonomskom sistemu, tako da brojnost jedne takve zajednice zapravo i nije bila presudna. Dapače, moglo bi se reći da je jedna zadruga mogla imati i samo šest članova, što inače ne bi bio broj koji bismo vezivali uz zadrugni život, no ukoliko bi se dogodilo da imamo porodicu gdje postoje stari roditelji, te njihova dva oženjena sina koji još nemaju vlastito potomstvo, a svi oni žive tako da je kuća i pripadajuće imanje njihovo kolektivno vlasništvo, tu već možemo govoriti o zadrugi, ma koliko malena ona bila. U tom se svjetlu možda može tumačiti i podatak da su krajem 19. stoljeća zadruga prosječno imale samo sedam članova, premda je to naravno bilo i vrijeme kada je proces raspada zadruga već daleko uznapredovao. Ono što se u radu pokazalo jest da su, bar u ono ranije vrijeme, zadruga ipak imale neki minimum od desetak članova, a maksimum možda i do stotinu članova, premda se tada ipak moralo raditi o iznimno rijetkim slučajevima. Čini se najvjerojatnijim da je neka srednja vrijednost tijekom 19. stoljeća bila od oko 15 do 30 članova zadruga, s time da su ove zadruga na višem kraju ljestvice bile rjeđe, a ove na nižem kraju češće. Treba se dakako uzeti u obzir da su razlike u veličinama zadruga ovisile i o području na kojem su se one nalazile, kao i o općem razvitku robno-novčanog gospodarstva u 19. stoljeću koje je dovodilo do toga da su seljaci polako ali kontinuirano napuštali zadrugni život.

Bilješke:

- 1 Josip Defilippis, „Razvoj obiteljskih gospodarstava Hrvatske i zadrugarstvo“, *Sociologija sela* 43/1 (2005.), 48.
- 2 Dragutin Pavličević, *Hrvatske kućne/obiteljske zadruge I. (do 1881.)*, 2. izd. (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2010.), 88.
- 3 Olga Supek, „Women’s Entrepreneurship and the Dissolution of Zadruga in the 19th Century Slavonia“, *Studia ethnologica Croatica* 7-8/1 (1995.-1996.), 263.
- 4 Vladimir Stipetić, „Transformacija poljoprivrednih gospodarstava i kreditiranje ruralnih sredina“, *Sociologija sela* 43/1 (2005.), 62.
- 5 Josip Defilippis, „Razvoj obiteljskih gospodarstava Hrvatske i zadrugarstvo“, *Sociologija sela* 43/1 (2005.), 49.
- 6 Olga Supek, „Women’s Entrepreneurship and the Dissolution of Zadruga in the 19th Century Slavonia“, *Studia ethnologica Croatica* 7-8/1 (1995.-1996.), 263.
- 7 Isto, 261.
- 8 Dragutin Pavličević, *Hrvatske kućne/obiteljske zadruge I. (do 1881.)*, 2. izd. (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2010.), 25.
- 9 Isto, 87.
- 10 Isto, 87.
- 11 Isto, 87.
- 12 Vladimir Stipetić, „Transformacija poljoprivrednih gospodarstava i kreditiranje ruralnih sredina“, *Sociologija sela* 43/1 (2005.), 63.
- 13 Isto, 63.
- 14 Ognjeslav Utješonović Ostrožinski, *Kućne zadruge; Vojna krajina* (Zagreb: Školska knjiga, 1988, pretisak iz 1859), 79.
- 15 Isto, 79.
- 16 Isto, 80.
- 17 Isto, 81.
- 18 Isto, 245.
- 19 Isto, 247.
- 20 Isto, 80.
- 21 Dragutin Pavličević, *Hrvatske kućne/obiteljske zadruge I. (do 1881.)*, 2. izd. (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2010.), 87.
- 22 Isto, 85.
- 23 Josip Defilippis, „Razvoj obiteljskih gospodarstava Hrvatske i zadrugarstvo“, *Sociologija sela* 43/1 (2005.), 48.
- 24 Marijan Markovac, *Selo i seljaci u slavonskoj Posavini* (Zagreb: vlastita naklada/Zagrebačka privredna štamparija, 1940), 31.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI – BROJ 10/11 2016.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 10/11 2016.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti
Godina VIII, broj 10-11, 2016.

Glavni i odgovorni urednik

Tomislav Brandolica

Zamjenik glavnog urednika

Filip Šimetin Šegvić

Uredništvo

Tomislav Brandolica, Marta
Fiolić, Kristina Frančina, Marko
Lovrić, Valentina Nedeljko, Nikola
Seiwerth, Filip Šimetin Šegvić

Urednici pripravnici

Zvonimir Plavec, Vjenceslav
Rupčić, Porin Šćukanec Reznicek

Redakcija

Tomislav Brandolica, Marta Fiolić,
Kristina Frančina, Marko Lovrić,
Valentina Nedeljko, Zvonimir
Plavec, Vjenceslav Rupčić, Nikola
Seiwerth, Porin Šćukanec Reznicek,
Filip Šimetin Šegvić

Recenzenti

dr. sc. Damir Agičić
dr. sc. Ivo Banac
dr. sc. Tomislav Galović
dr. sc. Ivo Goldstein
dr. sc. Iskra Iveljić
dr. sc. Tvrtko Jakovina
dr. sc. Hrvoje Klasić
dr. sc. Bruna Kuntić-Makvić
dr. sc. Jelena Marohnić
dr. sc. Mirjana Matijević Sokol
dr. sc. Hrvoje Petrić
dr. sc. Drago Roksandić
Marie Scatena, MA
akademik Arnold Suppan
Marina Šegvić, prof.
dr. sc. Božena Vranješ Šoljan

Lektura i korektura

Gabrijela Detelj
Marta Fiolić
Ana Jelić
Nikolina Kos
Marko Pojatina
Tihomir Varjačić

Dizajn i priprema za tisak

DZN studio

Prijevodi s engleskog jezika

Tomislav Brandolica
Tina Miholjančan, prof.
Marija Marčetić
Ivan Markota
Krešimir Matešić
Judita Mustapić
Kristina Videković

Prijevodi s njemačkog jezika

Mirela Landsman Vinković
Filip Šimetin Šegvić
Azra Plićanić Mesić

Prijevodi s francuskog jezika

Jasna Čirić, prof.
Marta Fiolić
Marija Galić
Tea Šimičić

Prijevodi s talijanskog jezika

Tihana Filipčić
Loretta Lanča

Izdavač

Klub studenata povijesti – ISHA
Zagreb

Tisak

Mediaprint – Tiskara Hrašćić

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim
radovima izražavaju isključivo
stavove autora i ne predstavljaju
nužno stavove i mišljenja
uredništva i izdavača

Izdavanje ovog časopisa financijski su omogućili:

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest
Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu,
Studentski zbor
Sveučilišta u Zagrebu

Privatne donacije:

Vesna Miović, I. P., M. Č.

Redakcija časopisa Pro tempore
svim se donatorima iskreno
zahvaljuje na financijskoj podršci!

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva:

Klub studenata povijesti – ISHA
Zagreb
(za: Redakcija Pro tempore),
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3,
10000 Zagreb

E-mail:

pt.redakcija@gmail.com
tomislav.brandolica@gmail.com